

Тақризи

мукарризи расмий ба диссертатсияи Нижмонова Рангина Мухамадчоновна дар мавзӯи «Муродифшавии калима бо вохидҳои фразеологӣ дар пубитсистикаи С. Айнӣ», ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01- Забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст.

Забони адабии муосири тоҷик аз ҷумлаи қадимтарин забонҳои дунё маҳсуб мешавад, ки барои мӯҷазу фасех ва дақиқ баён намудани матолиб имкониятҳои фаровони услубиву лексикӣ ва фразеологиро дар ихтиёр дорад. Вай дар таърихи зaiёда аз ҳазорсолаи худ на танҳо тароватҳои лугавӣ ва сарфиву наҳвии худро эмин нигоҳ доштааст, балки онҳоро ҳамчун як падидаи инъикоскунандай сатҳи рушду нумӯи фарҳанг, таъриҳи ва забону тафаккури миллӣ такмил додву ғанӣ гардонидааст.

Зикр кардан ба маврид аст, ки яке аз омилҳои муҳимми забон ҳамчун воситаи мӯҷазу муассир ифода намудани фикр вохидҳои фразеологӣ маҳсуб мешаванд, ки онҳо аз таҷрибаи ҳазорсолаи ҷомеаи фарҳангии мардум, ҷаҳонбинӣ, сатҳи дониш ва муносибату муоширати мардум, расму оин, анъана ва афкори аз забили расму оин, анъана, афкори динии мардум ҳосил мешаванд.

Тамоми воситаҳои лексикиву фразеологиро, ки вазоифи бадеиву эстетикиро ба дӯш доранд, ғанҷина ва сарвати бебаҳо медонанд, зоро на танҳо паҳлӯҳои гуногуни забони адабии муосир, балки ҳусусиятҳои таърихии лугавию семантикийи забонро - калимасозӣ, заминаҳо ва воситаҳои ташаккулёбии таркибҳои фразеологӣ ва давраҳои таҳаввулоти таҷассум мекунад.

Муродифҳову антонимҳо ва омонимҳо, вохидҳои фразеологӣ аз ҷумлаи воситаҳое ба шумор мераванд, ки тавассути онҳо осори нависандагон ва шоирон бадеият пайдо мекунанд, таъсирбахш ~~ва~~ ҷаззоб мешаванд.

Нависандагони забардаст кӯшиш мекунанд, ки дар осори худ аз тамоми сарватҳои забонӣ истифода кунанд, то ин ки ғановат ва фасоҳату нерӯмандии забонро нишон диҳанд, ин аз забондонӣ, кобилияти дарк кардан ва нозукиҳои забонро донистани нависанда вобаста аст.

Ҳамин аст, ки пажӯҳиши асарҳои бадеӣ ҷиҳати муайян кардани динамикаи системаҳои забонӣ, роҳҳои тайкардаи забон, воситаҳои ифодаи фикр, услуби баён ва таҳаввулоти он маводи фаровон медиҳад ва барои мушаххас намудани такмили рушду нумӯи он мусоидат мекунад. Дар ин самт омӯзиш ва пажӯҳиши қонунмандиҳои мавҷудият ва фаъол будани воҳидҳои фразеологӣ ва муродифҳои онҳо дар осори ҷовидонаи устод Садриддин Айнӣ аҳамияти маҳсус қасб мекунад. Устод Айнӣ аз зумраи нахустини эҷодкорон аст, ки фаъолияти ҳаматарафаи адабӣ, публисистӣ, илмӣ ва ҷамъиятии ў дар ташаккул ва инкишофи забони адабии муосири тоҷик аҳамияти қалидӣ дошт.

Омӯзиш ва таҳқики фразеология ҳамчун як баҳши забоншиносӣ бори аввал аз тарафи В.В. Виноградов пешниҳод карда шуда, дар ин самт саҳми бузурги забоншиносони рус Е. Д. Поливанова Л В Шерба, И. И. Мешанинов, Н. К Амосов, А. В. Куний, В. А. Звегинцев, В.Г.Гак ва дигаронро зикр кардан зарур аст. Аввалин қадамҳо дар роҳи таҳқики фразеологизмҳо дар забони тоҷикӣ дар солҳои 40-50-уми асри гузашта гузошта шуда буданд. Ишораҳое дар ҳусуси баъзе ибораҳои устувор дар асарҳои баҳшида ба забон ва услуби ин ё он нависанда таълифнамудаи забоншиносон ба ҷашм мерасанд, ки дар ин маврид, пеш аз ҳама, пажӯҳишҳои назариявии забоншиносони маъруф А. Мирзоев, Н. А. Маъсуми, Ш.Н.Ниёзиро зикр кардан лозим меояд, айни замон дар забоншиносӣ паҳлӯҳои гуногуни воҳидҳои фразеологӣ аз нуқтаи назари оmezish ёфтани истифодаи семантиկӣ ва услубии онҳо дар асарҳои бадеӣ, публисистӣ, таснифи воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва форсии муосир дар пажӯҳишҳои забоншиносони маъруф Ю. А. Рубинчик, С. В. Хушенова, Б. Камолиддинов, Ҳ. Маҷидов, Ҳ. Ҷалилов ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Оид ба муродифоти лугавӣ, фразеологӣ ва лугавию фразеологӣ дар забони тоҷикӣ таҳқиқотҳо устод М. Муҳаммадиев қобили таваҷҷӯҳ аст.

Оид ба забон ва услуби осори бадеии устод С.Айнӣ як қатор пажӯҳишҳо анҷом дода шудаанд, ки ба қалами донишмандон Н. Маъсумӣ, Ҳ. Ҳусенов, Р.Фаффоров, М.Юсуфова, М.Холов, М.М. Мирзоева таалук доранд.

Вале тазаккур бояд дод, ки таҳқиқи муқаммал ва қиёсии муродифоти лугавӣ, фразеологӣ ва лугавию фразеологӣ дар забони тоҷикӣ ва баҳусус дар осори публистикии С. Айнӣ то ҳол ба таври муқаммал анҷом наёфтаву ҳанӯз бисёр ҷанбаҳои ин масъала ба таври муғассал таҳқиқ нашудаанд ва ниёз ба пажӯҳиши амиқу муғассали илмӣ доранд, ки рисолаи Ниҳмонова Рангина Муҳамадҷоновна дар мавзӯи «Муродифшавии калима бо воҳидҳои фразеологӣ дар публистикаи С. Айнӣ» дар ин ҷода метавонад, ки пажӯҳиши арзанде бошад.

Таҳқиқоти Ниҳмонова Рангина Муҳамадҷоновна дар асоси маводи фаровон аз осори публистикии нависанда, маҷмӯи мақолаҳои дар чилдҳои 9 ва 10-и «Куллиёт» гирдоваришуда ва очеркҳои таърихии ўтаълиф шудааст. Муҳакқик бо истифода аз усулҳои тасвирий, муқоисавӣ, оморӣ, контекстологӣ ва аппликатсияи фразеологӣ маводи мазкурро таҳлилу таҳқиқ намуда, ҳулосаҳои илман асоснок баровардааст.

Бояд зикр намуд, ки мавзӯи рисолаи муҳакқик дар забоншиносии тоҷик нав аст ва бори нахуст мавриди таҳқиқи муғассал қарор гирифтааст. Тавре ки худи муаллиф иброз медорад, оид ба паҳлӯҳои гуногуни фразеологизмҳо дар забони тоҷикӣ маълумотҳои назарӣ ба назар мерасанд, вале мавзӯи ҳаммаъноии калима бо воҳидҳои фразеологӣ дар публистикаи нависанда мавриди таҳқиқу таҳлил ва пажӯҳиши ҷудогона қарор нагирифтааст.

Соҳти рисола ва усули пажӯҳиши муҳакқик барои ҳаллу фасли масъалаҳои дар пеши худ гузоштаи муаллиф мусоидат мекунад. Соҳти рисола ва усули пажӯҳиши муҳакқик барои ҳаллу фасли масъалаҳои дар пеши худ гузоштаи муаллиф мусоидат мекунад. Рисола дар ҳачми 182

сажиғай чопи компьютерй таълиф шуда, аз муқаддима, З боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат аст.

Дар муқаддима ҳадаф ва вазифаҳои тадқиқот, бозёфти илмӣ ва аҳамияти актуалии рисола зикр гардида, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ баён шудааст. Инчунин нуқтаи назари мухакқиқони ватаниву хориҷӣ ҷиҳати баррасии мавзӯи мазкур баррасӣ гардида, роҷеъ ба ақидаҳои онҳо мухакқик фикру андешаҳои худро иброз доштааст.

Боби аввал «Масъалаҳои назарии муродифоти мавқеи муродифоти луғавию фразеологӣ дар забоншиносии тоҷик», аз 5 зерфасл таркиб ёфтааст. Дар ин боб соҳибрисола ба масъалаи омӯзиши мавзӯъ даҳл карда, таъкид кардааст, ки мухакқиқони ватаниву хориҷӣ оид ба паҳлӯҳои гуногуни воҳидҳои фразеологӣ ва муродифшавии онҳо ибрози назар кардаанд.

Дар зерфасли якум, ки «Таҳқиқи масъалаи муродифоти луғавӣ дар забоншиносии тоҷикӣ» ном дорад, муаллифи рисола ба ҷанбаи таърихии омӯзиш мавзӯъ даҳл карда, таъкид кардааст, ки масъалаи мавриди баҳс ҳанӯз аз замонҳои қадим таваҷҷуҳи донишмандонро ба худ ҷалб кардааст Аз ҷумла Насрилдини Тӯсӣ (асри XIV) дар асарааш «Асос ул иқтибос» оид ба масъалаи сермаънӣ, зидмаънӣ ва ҳаммаънӣ изҳори андеша кардааст. Муҳаммад Ғиёсиддин ибни Ҷалолиддин низ дар асари маъруфи худ «Ғиёс ул луғот» ба ҳаммаъноии вожаҳо ишора намуда, онҳоро «Дар маънӣ шарик» гуфтааст.

Мавзӯи муродифоти фразеологӣ маҳз дар даврони нави забони тоҷикӣ мавриди пужӯҳиҳо ва ковишиҳои илмӣ қарор гирифта, аз ҷумла Н. Маъсумӣ дар ҳусуси муродифоти вожаҳои забони тоҷикӣ сухан ронда, повести «Марги судҳӯр»-и устод С. Айниро ба риштаи таҳқиқ кашида, аз ҷумла қайд кардааст, ки «... нависанд ба хотири гурез аз такрор аз қабатҳои гуногуни лексика, аз ҷумла – поку-тег, алав-оташ, чак-чак-сухбат ва г. истифода кардааст». Диссертант маҳсусан ба таҳқиқоти илмии устод М. Муҳаммадиев¹ такя қарда, барои исботи фикрҳои хеш аз гуфтаҳои мухакқик иқтибос кардааст. Забоншиносӣ

матруфи точик Б. Камолиддинов низ атрофи паҳлӯҳои гуногуни муродифот, аз чумла муродифоти фразеологӣ фикрҳои ҷолиб иброз намудааст, дар ин росто аҳамияти илмии асарҳои устод «Забон ва услуби Ҳ. Карим» ва «Услубшиносӣ» беандоза бузург аст.

Ҳамин тавр, диссертант дараҷаи омӯзиши мавзӯи пажӯҳишро хеле мӯшикофона таҳлилу таҳқиқ намуда, дуруст таъкид кардааст, ки дар ҳусуси муродифоти лӯғавӣ ва маҳсусан муродифоти фразеологӣ нуктаи назри забоншиносони ватаниву ҳориҷӣ гуноган аст.

Дар зерфасли дуюми рисола, ки «Муродифоти лӯғавӣ дар осори публитсистии С. Айнӣ» номгузорӣ шудааст, соҳибрисола ҷанбаҳои умумии мавзӯъро баррасӣ намуда, қайд кардааст, ки нависандай забардаст муродифҳои лаҳчавӣ, иқтибосӣ ва таърихии вожаҳои маъмулиро ба кор бурдааст, ки як амри воқеӣ ба ҳисоб меравад. Дар зерфаслҳои минбаъда, ки «Дараҷаи омӯзиши муродифоти фразеологӣ дар забони тоҷикӣ», «Мавқеи фразеологизмҳои ҳаммаъно дар публитсистикаи С. Айнӣ» ва «Мавқеи муродифоти лӯғавию фразеологӣ дар забони тоҷикӣ» номгузорӣ шудаанд, таърихи омӯзиши фразеологизмҳо бо истифода аз маводи фаровон аз фарҳангномаҳои классикӣ, пажӯҳишҳои забоншиносони мусоири тоҷик ва олимони ҳориҷӣ ба таври густурда ва далелҳои эътимоднок пешниҳод шудааст. Таъкид карда мешавад, ки воҳидҳои фразеологии ҳаммаъно дар публитсистикаи С. Айнӣ мавқеи маҳсусро қасб карда, ҳамчун воситаи муассисири ифодай матлаб, саҳех тасвир намудани воқеаҳо ва таъкид намудани матлаб баромад мекунанд.

Боби дуюми диссертатсия «Муродифоти лӯғавию фразеологӣ аз нигоҳи дараҷаи ҳаммаъной дар публитсистикаи С. Айнӣ» унвон гирифта, аз 4 зербоб иборат аст. Дар ин боби рисола масъалаҳои муродифоти лӯғавию фразеологии мутлақ ва нисбӣ дар осори публитсистии нависанда мавриди баҳсу таҳлил қарор дода шудааст. Ба андешаи диссертант дар як матн ба кор бурданӣ ҳам муродифоти фразеологӣ ва ҳам муродифоти лӯғавӣ аз сатҳи баланди доностани

сарватҳои лугавию лексики забони модарӣ, мавқеи дурусти истифодаи вожаҳо ва интихоби вожаҳои нишонрас гувоҳӣ медиҳад, ки дар ин кор С. Айнӣ устод аст.

Баъди таҳлилу таҳқиқи мавзӯи мавриди назар, муаллифи рисола ба хулосае оамадааст, ки нависанда дар асарҳои худ аз он воҳидҳои фразеологияе асосан истифода мекунад, ки дар натиҷаи таҷрибаи рӯзгор тавлид шудаанд, нависанда гоҳо қолабро тағиیر медиҳад ва ҳатто ба онҳо калимаи нав низ илова мекунад, яке аз ҳусусиятҳои маҳсуси услубии нависанда маҳсуб мешавад «... Агар ин овоза рост барояд, барои ин ҳам ду буғча сару по, як асп бо абзолаш ба ҷаноби олӣ пешкаш кардан, ба аҳли дарбор ҳадяҳо ва барги сабзҳо додан лозим меояд» (с. 77).

Дар бахши типи калимасозии муродифот муаллифи рисола бо далелҳои фаровон маҳорати баланди нависандаро нишон дода, таъкид кардааст, ки ин усули баёни матлаб маҳсуси услуби нависанда аст, ки ҳам дар осори бадеӣ ва ҳам публистикии нависанда ба таври фаровон корбаст шудааст, масалан, дар ҳақиқат-ҳақиқатан, аз сидқи дил- сидқан, даҳон ширин кардан –даҳонширинкуниҳо ва ф.

Боби сеюми рисола «Навъҳои соҳтории муродифоти лугавию фразеологӣ дар публистикаи С. Айнӣ» аз зерфаслҳои «Ҳаммаъноии калима бо таркибҳои реҳта» ва «Муродифоти калима бо ибораҳои реҳтаи феълӣ» ташкил ёфтаву муносибати муродифии калима бо таркибҳои реҳта мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ҳолати ҳаммаъношавии калимаҳо бо ин гуна таркибҳои ҷуфти фразеологӣ нисбат ба ибораҳо камтар ба мушоҳида мерасад ва ҳамагӣ ду таркиби ҷуфт ба назар расид, ки ба калима муносибати семантикий пайдо кардааст. Масалан, «Ба ин сабаб ҳар дехқоне, ки худ ғоворонӣ ва қаландзани мекунад, манфаати **дастрончи** худро аввал худ мебинад, вагарна **буду набуди ...**».

Зикр бояд кард, ки дар охири ҳар як фасли рисола муаллифи рисола андешаҳои худро ҷамъабаст намуда, хулоса баровардааст.

Дар хулоса тамоми натиагириҳои муаллиф ва мазмуну мундариҷаи рисола ба таври илмӣ ва муҳтасар баён гаштаанд. Дар маҷмӯъ, хулосаи диссертатсия натиҷаи тадқиқоти Р.М.Нижмоноваро таҷассум мекунад. Дар феҳристи адабиёт номгӯйи адабиёти илмӣ, лугатҳо ва маъхазҳо оварда шудааст.

Диссертатсия бо забони суфта ва равони илмӣ таълиф шуда, матолиби мавриди назар хеле мушаххас, илмӣ баён гардидааст. Муҳокимарониҳои олими ҷавон далелнок ва илмӣ буда, дар баъзе мавридҳо ба нуқтаи назари мавҷудаи донишмандон баҳс намуда, пешниҳод ва назари дурустӣ илмии хешро баён сохтааст. Дар рисола маводи фаровони ососи публисистии нависанда бо мисолҳои фаровон таҳлилу ташрҳ ва муқоиса шудаанд.

Рисола бо забони суфта ва равони илмӣ таълиф гардида, матолиби мавриди назар хеле мушаххас ва дақиқ баён гаштааст.

Бо ҳамин, мо аз зикри дигар комёбиву муваффақиятҳои муаллифи рисола худдорӣ карда, баъзе аз норасоиҳои дар рисола ҷойдоштаро қайд мекунем:

1. Дар диссертатсия ва фишурдаи он ғалатҳои техникӣ ва имлой ба назар мерасад (мутаносибан дар саҳ.33, 70,70,163, 163, 163, 172 ва 4).
2. Дар баъзе ҷумлаҳо мувофиқат накардан мубтадо ва хабар дар шахсу шумора ба назар расид (саҳ. 3,16,69, 70, 57,123).
3. Ҷумлаҳои усулубан ва мантиқан ғалат дида мешаванд (с.4, 15, 33, 163),
4. Дар мундариҷа ва дар доҳили диссертатсия «Рӯйхати ихтисораҳо зикр нашудааст».
5. Дар баъзе мавридҳо ибораҳои русӣ бемавқеъ истифода шудаанд, ки арзиши рисоларо мекоҳонанд (саҳ. 70,100).
6. Диссертант барои ифодаи мағҳуми «муродифот» бидуни шарҳу тавзех аз истилоҳоти «синоним» ва «ҳаммаъно» истифода кардааст, ки матлабро норавшан месозад.

- 7. Дар рӯйхати бо забони русӣ овардашуда (№147) адабиёти бо забони тоҷикӣ таълифшуда оварда шудааст.
- 8. Дар диссертатсия номи якчанд фарҳангҳо зикр шудаанд, ки дар рӯйхати адабиёт ба қайд гирифта нашудаанд (саҳ.48).

Эродҳои зикршуда, чандон арзиши принципалий надоранд ва дастовардҳои илмии муҳаккиро намекоҳонанд, зоро рисолаи Ниҳмонова Рангина Муҳамадҷоновна як пажӯхиши анҷомёфтани пурарзиш аст. Натиҷагириҳои илмӣ ва пешниҳоду тавсияҳои судманди олими ҷавон дар роҳи омӯзиши минбаъдаи бахшҳои сарфу наҳви забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари таъриҳӣ, омӯзишу пажӯхиши осори адабиву публистикии забони тоҷикӣ мусоидат ҳоҳанд кард. Ба назари мо, маводи диссертатсияро дар раванди таълими донишҷӯёни соҳаи муродифҳо ва воҳидҳои фразеологияи забони тоҷикӣ ва дар фаъолияти мутахассисони ҳамин самти пажӯҳиш мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Фишурдаи рисола муҳтавои рисоларо дар бар гирифта, нуқтаҳои асосии назариву амалии муаллиф дар мақолаҳои нашрнамудааш таҷассум ёфтаанд.

Хулоса, байд аз мутолиа ва таҳлили рисолаи Ниҳмонова Рангина Муҳамадҷоновна дар мавзӯи «Муродифшавии калима бо воҳидҳои фразеологӣ дар публистикаи С. Айнӣ», ба сифати муқарризи расмӣ иброз медорам, ки рисолаи мазкур дар сатҳи баланди илмӣ таълиф шуда, муаллифи он сазовори дараҷаи илмии сазовори дараҷаи номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ мебошад.

Мукарризи расмӣ,
дотсенти кафедраи забони тоҷикии
Донишгоҳи давлатии тиббии
Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино,
номзади илмҳои филология

Юсупов Абдулло
Исмоилович

Сана: 25.06.2021

Суроғ: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 139,
Донишгоҳи давлатии тиббии
Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино
Тел: (+992) 985 63 64 65

Имзои Юсупов Абдулло Исмоиловичро тасдиқ мекунам,
Сардори раёсати рушди кадрҳои
Донишгоҳи давлатии тиббии

Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино Абдуллозода С. М.

